

observem que la *i* llarga (o breu) es pronunciava com *e* en contacte amb emfàtiques (veg. MORENO, *tanquea*, cast. BARRENA etc.), i la *-m* final sonava *-n* en l'àrab andalusí (BDC xxiv, 28). Cal comptar doncs que la pronúncia seria *tândén* en l'àrab vulgar hispànic, i puix que tenia en àrab el sentit de 'disposició en sèrie' i fins 'en torn', i 'arranjament, regulació' tenim totes les dades per creure que aquí hi ha l'origen de *tanda*.

En català, el mot s'usava molt més en plural que en singular: notem que tots els textos en què el trobem abans de 1460 (fora del *Blanquerna*) el tenen en plural. El canvi de **tândens* en *tandes* era molt fàcil en català, on ja en el S. XIII s'havia començat a vaciïlar entre els plurals com *vèrgens*, *hòmens*, *àsens*, *tèrmens*, *frèixens* i les formes modernes *verges*, *homes* etc. (AILC III, 164=*LleuresC*). Segons el model del sinònim *orde*, plural *òrdens* (amb el qual s'apariava constantment *tanda*, com en el passatge de Lluïl, del plural **tândens* es va extraure un singular *tande*, femení igual que *orde*.

En més de la meitat del territori de llengua catalana la *te* sona igual que *ta* des de temps remots, incloent-hi fins el Pla de Lleida, les Illes etc. Per més que el domini valencià vagi fer-hi gran i decisiu paper, el mot hagué d'entrar en la llengua des d'abans de la reconquesta valenciana (puix que ja està ben consolidat en l'ús de Jaume I, Lluïl i *RMa.*): la igualació de *tande* al tipus de femení predominant en *-a* era inevitable, quasi s'imposava. Però a València mateix es degué consolidar i generalitzar la reducció de *tânde(n)s* a *tandes/tanda*: d'allà són pròpies les *tandes* de reg (supra) i les *tandes* de moltó (infra). I en valencià s'han produït metaplasmes semblants en mots arrelats sobretot en el valencià central, com *gamba* marisc, de *gâmb-be(n)s* (més mossàrab que català, segons *-mb-*).

En fi si no hem posat asterisc a la variant en *-e* és perquè en realitat la tenim documentada, a l'E. Mj., en quasi tants casos com en tenim del singular en *-a* abans de 1500: en el nostre Francesc Oliver, i en dos arcaïcs testimonis de textos jueus d'Aragó: amb el sentit de 'torn de pagament': «o por las *tandes*, cada una por su tiempo» any 1323, «los ditos 666 florines, de los ditos 27 mil sol., en cada un anyo, segunt dito yes; lo que restarà de los ditos 27 sol., en cadaun anyo, dedes e pagedes en tres *tandes* o *plazos*» (Baer, *Die Juden*, pp. 236, 600).

En efecte és des d'Aragó que el mot va entrar en castellà. Un poc més tard també trobem a Aragó la variant *tanda* contagiada des del català. N'hi ha bastants exs. en las *Ordinaciones de Çaragoça* dictades per Ferran I el 1414 en el sentit de 'cada un dels terminis de pagament d'uns diners', en frases com «salario --- en dos *tandas* eguales», «salario --- 300 sueldos en quatro *tandas* eguales», «en dos *tandas* de medio en medio anyo», «pagaderos en tres *tandas*» (context, i cites més completes i d'altres en el DCEC/DECH i ja en Hanssen, *An. Univ. Chile* 1911, tir. a p., pp. 11-12).

En escriptors de Castella el mot no apareix fins

més tard, des de Fz. de Oviedo, i molt sovint en cronistes i lleis d'Amèrica, a l'administració de la qual sembla que fou traslladada per Ferran el Catòlic la institució i la paraula. El «bon» rei consort, tot exclouent d'Amèrica els seus propis súbdits, per odi xovinista de família castellana, i per por del geni democràtic dels catalans i aragonesos, no tingué inconvenient a implantar en el Nou Món els avantatges de la nostra experiència administrativa. I així l'ús del mot proliferà aplicant-s'hi als torns de treball dels indis, aquelles *mitas* també anomenades des de llavors *tandas*, a què enjoncaven els pobres indis, tirànicament, atuint i embrutint cada vegada més aquelles nobles races. Més tard apareix també a Castella, on no el registra cap lèxic fins a 1611 (Covarrubias, ni tan sols Oudin 1607). Després comença a aparèixer a la 2.ª meitat del S. XVI en textos de connotació picaresca o irònica (Horozco, Rueda, Quevedo, *La Picara*), i en fi en Cervantes quan es tracta de *tandas de azotes*: sembla, doncs que hi contribuï la vida dels galiots mediterranis.

També des del català va passar a Sicília i Sardenya: apareix en textos sicilians de 1570 i del S. XVIII, amb el sentit de 'quantitat que es paga d'una vegada', 'contribució imposada a un lloc en diners o en soldats', i amb aquest sentit perdura avui *tanna* o *tanda* a Sicília (Zaccaria, p. 506; Bertoni, *ARom.* II, 93n., 214; Traina), i a Calàbria, i *tanda* a Sardenya amb el valor de 'participació o tant imposat', 'tasca fixada per a un dia' (MLWagner, *ASNSL* cXL, 240; *DEtSdo.* II, 464; és clar que suposar-lo castellanisme en sard és una mera badada que no necessita refutació).

També al basc, segurament per Aragó. *Txanda* significa 'torn' a Guip. i potser Bisc. (Azkue), i fins se n'ha fet un adjectiu *txandaka* «a turnos, por veces»: és evident que és la formació diminutiva normal corresponent al basc no dim. *tanda* (veg. també Uhlenbeck, *Vgl. Lautl. Bk. Dial.*, p. 82); Mitxelena s'adhereix al meu juí de manlleu fent notar que en aquest sentit només *aldi* és mot pròpiament basc (*BSVAP* XIII, 497), i que en temps d'Añibarro (c. 1800) s'oposaven bisc. *tanda* i guip. *txanda* «vez, turno» i roncales *tanda* «plazo» (*FonHiVca.*, 188).

No em sembla útil insistir gaire ací a refutar les altres recerques etimològiques serioses³ que s'han intentat sobre aquest mot, puix que m'hi vaig esplaïar en el DCEC/DECH (v, 401-405): ja llavors es veia que eren falses, per raons molt vidents, i havent-se trobat la clara etimologia aràbiga, confirmada ara amb noves proves i amb el pes dels 30 anys passats, remetem allà el qui tingui la curiositat de visurar-les. Recordem concisament: que no ve del quítxua *tantani* 'ajuntar, congregat' és evident ja per l'aparició a Cat. més de dos segles abans de la descoberta d'Amèrica. Contra el supòsit que sigui un mot d'origen sicilià provinent de *TANTUM* o de *tando* 'llavors' (< QUANDO X TANTUM) s'hi oposa la fonètica, el sentit, la història del mot i també la cronologia, puix que les primeres dades catalanes són anteriors al primer desembarc català a Sicília i cap a terra italiana.